BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING PSIXIK JARAYONLARI VA ULARNING TA’LIMDAGI O‘RNI

Odiljonova Mohiro‘y Mansur qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali
talabasi

Annotatsiya

Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining diqqat, xotira, idrok, tafakkur va xayol jarayonlari o‘quv faoliyati bilan bog‘lab tahlil qilinadi. Maqsad — ushbu jarayonlarning bilimlarni qabul qilish, mazmunni anglash, eslab qolish va yangi vaziyatda qo‘llashdagi vazifalarini aniqlashtirish. Metod sifatida tanlangan psixologik adabiyotlarni narrativ umumlashtirish, tushunchalarni qiyoslash va pedagogik vaziyatlarni nazariy tahlil qilish qo‘llanadi. Natijalarda bilish jarayonlarining o‘zaro aloqasi, topshiriqning psixologik talablarini farqlash va individual yordamni moslashtirish yo‘nalishlari ajratiladi. Muhokamada maqsadli ko‘rgazmalilik, mazmuniy eslab qolish va yechimni izohlashga asoslangan tavsiyalar beriladi. Xulosa sifatida psixik jarayonlarni alohida mashqlar bilan birga yaxlit o‘quv faoliyatida qo‘llab-quvvatlash zarurligi asoslanadi. Maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega; yangi empirik natijalar keltirilmaydi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, psixik jarayonlar, diqqat, xotira, idrok, tafakkur, xayol, o‘quv faoliyati, individual yondashuv, pedagogik yordam.

Abstract

This article examines attention, memory, perception, thinking, and imagination in primary school pupils in relation to learning activities. It aims to clarify their roles in receiving information, understanding meaning, retaining knowledge, and applying it in new situations. The method combines a narrative synthesis of selected psychological literature, a comparison of concepts, and a theoretical analysis of illustrative classroom situations. The synthesis identifies the interdependence of cognitive processes, the psychological demands of tasks, and

ways to adapt individual support. The discussion presents recommendations concerning purposeful visual materials, meaningful memorization, and explanations of problem-solving strategies. The article concludes that cognitive processes should be supported within integrated learning activities as well as through specific exercises. This is a theoretical and analytical article; no new empirical findings are reported.

Keywords: primary education, mental processes, attention, memory, perception, thinking, imagination, learning activities, individual approach, pedagogical support.

KIRISH

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchi ko‘rsatmani tushunish, mazmunni tahlil qilish, bilimni eslab qolish va javobni asoslash kabi o‘zaro bog‘liq vazifalarni bajaradi. Ushbu faoliyat maktabgacha davrda rivojlana boshlagan bilish imkoniyatlarini tizimli o‘quv talablari bilan bog‘laydi. Shuning uchun o‘zlashtirishdagi qiyinchilikni bilim hajmi bilan bir qatorda topshiriqning psixologik talablarini hisobga olib tushuntirish zarur.

Muammo shundaki, bir xil noto‘g‘ri javob turli qiyinchiliklardan kelib chiqishi mumkin. O‘quvchi ko‘rsatmaning muhim qismini eshitmay qolishi, uni tushunmasligi, bajarish tartibini unutishi yoki fikrini nutqda ifodalashda qiynalishi mumkin. Har bir vaziyatda yordamning mazmuni farqlanadi. Shu bois pedagog xatoni qayd etish bilan cheklanmasdan, uning vazifa doirasidagi ehtimoliy sababini aniqlashtirishi kerak.

Umumiy psixologiya adabiyotlari bilish jarayonlarini tavsiflashga asos beradi (G‘oziyev, 2011; Xaydarov & Xalilova, 2010). Rivojlanish va pedagogik psixologiya esa o‘quv faoliyati, bilimlarni o‘zlashtirish hamda yosh xususiyatlarini bog‘lab ko‘rishga imkon yaratadi (Nishanova va boshqalar, 2018). Mazkur maqolada “psixik jarayonlar” keng tushunchasining, asosan, bilishga aloqador tomonlari ko‘rib chiqiladi; hissiy va irodaviy jarayonlar to‘liq tahlil obyekti hisoblanmaydi.

Maqolaning maqsadi — boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish jarayonlari o‘quv vazifalarini bajarishda qanday ishtirok etishini nazariy jihatdan yoritish. Asosiy savol: diqqat, xotira, idrok, tafakkur va xayolning vazifalarini farqlash orqali ta’limiy yordamni qanday moslashtirish mumkin?

MATERIALLAR VA METODLAR

Maqola konseptual tahlil va narrativ umumlashtirishga asoslanadi. Nazariy tayanch sifatida G‘oziyevning (2011) “Psixologiya”, Xaydarov va Xalilovaning (2010) “Umumiy psixologiya”, Nishanova va hammualliflarning (2018) “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya” darsliklariga murojaat qilindi. Manbalar bilish jarayonlari, o‘quv faoliyati va yosh rivojlanishi masalalariga aloqadorligi asosida maqsadli tanlandi.

Tahlil birliklari sifatida besh yo‘nalish olindi: diqqatni yo‘naltirish va saqlash; ma’lumotni eslab qolish va qayta tiklash; muhim belgilarni idrok etish; bog‘lanishlarni tushunish va xulosa chiqarish; yangi obraz va yechimlar yaratish. Har bir yo‘nalishda psixologik vazifa, darsdagi ko‘rinish va yordam usuli farqlandi. Misollar sinfda o‘tkazilgan tajriba protokollari emas, tushunchalarni yorituvchi pedagogik vaziyatlardir.

To‘liq bibliografik qidiruv, respondentlar ishtirokidagi diagnostika va statistik hisoblash bajarilmagan. Ish tizimli sharh yoki eksperimental tadqiqot sifatida taqdim etilmaydi. Natijalar bo‘limi manbalardagi tushunchalar va maqolada keltirilgan vaziyatlarning nazariy sintezini ifodalaydi; taklif etilgan usullarning samaradorligi alohida tajribada tekshirilmagan.

NATIJALAR

Psixik jarayonlar va o‘quv vazifasining talablari

Tahlilda bilimni o‘zlashtirish o‘zaro bog‘liq harakatlar majmui sifatida ko‘rib chiqildi. O‘quvchi ma’lumotga e’tibor qaratadi, uning belgilarini idrok etadi, avvalgi bilim bilan bog‘laydi va javob tuzadi. Bu jarayonlar qat’iy ketma-ketlikda yakka holda ishlamaydi: mazmunni tushunish diqqatni boshqarishga,

mavjud bilim esa idrok va eslab qolishga yordam berishi mumkin. Shu sababli darsdagi muvaffaqiyatni bitta jarayon bilan izohlash yetarli emas.

Diqqatni alohida bilish jarayoni sifatida talqin qilish psixologik tasniflarda bir xil emas. Mazkur ishda u faoliyatning muayyan obyektga yo‘nalishi va unda jamlanishini ifodalovchi xususiyat sifatida qo‘llanadi. Tafakkur, xotira yoki idrok bilan ishlashda diqqatning shu vazifasi hisobga olinadi; tasnifdagi farq pedagogik vaziyatni kuzatish zaruratini o‘zgartirmaydi.

Diqqat va topshiriqni bajarishni boshqarish

Diqqat ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan psixik jarayonlardan biridir. O‘quvchi dars davomida o‘qituvchining tushuntirishiga e’tibor qaratishi, topshiriq shartlarini tushunishi va bajarilayotgan ishni nazorat qilishi kerak. Agar bolaning diqqati tez-tez chalg‘isa, u ma’lumotning ayrim qismlarini o‘tkazib yuborishi va topshiriqni noto‘g‘ri bajarishi mumkin.

Boshlang‘ich sinflarda qiziqarli yoki noodatiy belgilar e’tiborni oson tortishi mumkin. Biroq tashqi qiziqarlilikning o‘zi maqsadga yo‘naltirilgan ishni ta’minlamaydi. O‘qituvchi topshiriqning maqsadini qisqa tushuntirishi, asosiy shartni ajratishi va o‘quvchidan bajarish tartibini qayta aytishni so‘rashi mumkin. Faoliyatni almashtirish mavzuni anglashga xizmat qilganda o‘rinlidir.

Masalan, matematik masalada barcha sonlarni darhol hisoblashga kirishgan o‘quvchidan “Nima ma’lum?” va “Nimani topish kerak?” deb so‘raladi. Bu savollar shartning muhim qismlariga e’tiborni yo‘naltiradi. Bir martalik chalg‘ish asosida bolaning diqqatiga doir barqaror xulosa yoki tashxis chiqarilmaydi.

Xotira va bilimni qayta tiklash

Xotira o‘quvchining olgan bilimlari, ko‘rgan hodisalari va bajargan ishlarini eslab qolishi, saqlashi hamda kerakli vaqtda qayta esga tushirishini ta’minlaydi. O‘qish, yozish, hisoblash, she’r yodlash va yangi qoidalarni o‘rganishda xotiraning ahamiyati katta.

Mazmuniy eslab qolishda o‘quvchi yangi ma’lumotni oldingi bilim bilan bog‘laydi, guruhlaydi va tayanch fikrlarni ajratadi. Takrorlashni tushunishga

qarama-qarshi qo‘yish to‘g‘ri emas: takrorlashning mazmuni va tashkil etilishi muhim. Matnni qayta o‘qish, uning mazmunini kitobga qaramasdan aytish va keyin xatolarni tekshirish turli faoliyatlarni talab qiladi.

Masalan, tabiat haqidagi matndan uchta tayanch fikr ajratish va ular bo‘yicha qisqa reja tuzish taklif etiladi. Keyin o‘quvchi shu reja orqali mazmunni qayta hikoya qiladi. Pedagog aynan qaysi qism esdan chiqqanini aniqlab, yordamni shu joyga yo‘naltiradi. Bu vaziyat o‘qitish misoli bo‘lib, standartlashtirilgan xotira testi hisoblanmaydi.

Idrok va muhim belgilarni ajratish

Idrok insonning narsa va hodisalarni yaxlit holda anglash jarayonidir. O‘quvchi darsda o‘qituvchining nutqini tinglaydi, matnni o‘qiydi, rasmlarni kuzatadi va turli predmetlarning xususiyatlarini taqqoslaydi. Ushbu faoliyatlarning barchasi idrok bilan bog‘liq.

Ko‘rgazmalilikning ta’limiy vazifasi o‘quvchini mazmun uchun muhim belgilarga yo‘naltirishdir. Masalan, uchburchaklar turli rang va o‘lchamda berilib, ularni bir guruhga kiritadigan belgilar so‘raladi. Bola e’tiborini tasodifiy rangdan geometrik xususiyatga ko‘chirishga o‘rganadi. Ortiqcha bezak yoki bir-biriga aloqasiz tasvirlar esa vazifaning asosiy maqsadini yashirib qo‘yishi mumkin.

Idrokning rivojlanishi o‘quvchiga muhim belgilarni ikkinchi darajali belgilardan ajratish, o‘xshashlik va farqlarni topish imkonini beradi. O‘qituvchi bolalarni kuzatishga, taqqoslashga va o‘z xulosalarini izohlashga undashi orqali bu jarayonni qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Tafakkur va yechimni asoslash

Tafakkur narsa va hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni umumlashtirilgan hamda vositali tarzda anglash bilan bog‘liq. O‘quv faoliyatida u tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarishda namoyon bo‘ladi. Ushbu aqliy amallar boshlang‘ich sinfda ilk bor paydo bo‘lib qolmaydi; tizimli ta’lim ularni yangi mazmun va vazifalar doirasida rivojlantiradi.

Tayyor javobni aytish bilan yechimni tushunish farqlanadi. Masalan, masalani to‘g‘ri yechgan o‘quvchidan nima uchun aynan shu amal tanlanganini tushuntirish so‘raladi. Keyin shunga o‘xshash, lekin bir sharti o‘zgargan vazifa beriladi. Bu usul bilimni yangi sharoitda qo‘llashni kuzatishga imkon beradi; bitta javob bolaning umumiy tafakkur darajasini to‘liq tavsiflamaydi.

Xayol va ijodiy topshiriqlar

Xayol insonning avvalgi tajribasi asosida yangi obrazlar va tasavvurlarni yaratish jarayonidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida xayolning rivojlanishi ijodiy fikrlash, nutq, tasviriy faoliyat va muammolarga noodatiy yechim topish bilan chambarchas bog‘liq.

Hikoyaning boshqa yakunini tuzish, rasmga asoslanib voqea yaratish yoki qahramon muammosiga bir necha yechim taklif etish xayolni faoliyatga jalb qiladi. Bunda ijodiy javoblarning xilma-xilligi bilan topshiriq shartiga muvofiqlik birgalikda ko‘riladi. O‘quvchining imlo xatosi uning tasavvuri boy emasligini anglatmaydi; g‘oya mazmuni va yozma ifoda malakasi alohida baholanadi.

Ijodiy topshiriqlarni bajarishda o‘quvchilarning fikrlarini darhol noto‘g‘ri deb baholamaslik, ularni izlanishga rag‘batlantirish muhimdir. O‘qituvchining qo‘llab-quvvatlashi bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ta’lim jarayonida faol ishtirok etishiga sharoit yaratadi.

Natijalarning nazariy umumlashtirilishi

Tahlil uchta ta’limiy yo‘nalishni ajratishga imkon berdi. Birinchisi — topshiriqda talab qilinayotgan bilish harakatini aniqlashtirish. Ikkinchisi — noto‘g‘ri javob ortidagi ehtimoliy qiyinchilikni qo‘shimcha savol bilan tekshirish. Uchinchisi — yordamdan keyingi mustaqil bajarishni kuzatish. Bu yo‘nalishlar yangi empirik qonuniyat emas, maqolaning nazariy va metodik umumlashtirishlaridir.

MUHOKAMA

Natijalar ta’limiy qiyinchilikni bolaning umumiy qobiliyatiga bog‘lab baholashdan oldin vazifaning mazmunini tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Masalan, ko‘p bosqichli ko‘rsatmani bajarmaslik bilim yetishmasligi, nutqni tushunishdagi qiyinchilik yoki tartibni yodda tutish talabi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bu ehtimollarni ajratish o‘qituvchining yordamini aniqroq rejalashtirishiga xizmat qiladi.

Individual yondashuvni bolalarni o‘zgarmas “eshitib o‘rganuvchi” yoki “ko‘rib o‘rganuvchi” guruhlarga bo‘lish deb tushunish kerak emas. Materialni taqdim etish shakli mavzu, vazifa, oldingi bilim va o‘quvchining shu paytdagi ehtiyojiga mos tanlanadi. Rasm, og‘zaki tushuntirish va amaliy mashq mazmunan bog‘langan holda qo‘llanishi mumkin. Bir shaklni ma’qul ko‘rish uning barcha vaziyatlarda samaraliroq ekanini isbotlamaydi.

Nishanova va boshqalar (2018) darsligida o‘quv faoliyati va bilimlarni o‘zlashtirishning psixologik komponentlari pedagogik psixologiya doirasida yoritiladi. Shu kontekstdan kelib chiqadigan metodik talqin shuki, topshiriq bajarilishi bilan birga uning qanday bajarilgani ham ko‘rib chiqiladi. O‘quvchining izohi, qo‘llagan usuli va yordamga javobi baholashni mazmunli qiladi.

Amaliy misol sifatida o‘qish darsida qisqa matn berilib, avval asosiy voqeani aniqlash, so‘ng voqealar tartibini aytish va oxirida boshqa yakun taklif etish so‘ralishi mumkin. Birinchi vazifa mazmunni ajratishni, ikkinchisi eslab qolish va mantiqiy tartibni, uchinchisi xayol va nutqiy ifodani talab qiladi. Pedagog xatolarni vazifa turiga qarab tahlil qiladi va keyingi urinishda yordamni kamaytiradi.

Qo‘llab-quvvatlovchi muhit o‘quvchining savol berishi va xatosini tushuntirishiga sharoit yaratadi. Natijani boshqa bolalar bilan doimiy solishtirishdan ko‘ra o‘quvchining avvalgi bajarishi va qo‘llagan usulini muhokama qilish maqsadga muvofiq. Ota-onalar bilan muloqot uy vazifasini bajarish sharoiti va kuzatilgan qiyinchiliklarni aniqlashtirishi mumkin. Tavsiyalar bolaning holatini bir martalik kuzatuv bilan baholashga asos bo‘lmaydi.

Maqolaning cheklovi — tor doiradagi nazariy manbalar va bevosita sinf ma’lumotlarining yo‘qligidir. Taklif etilgan usullarning samaradorligi tekshirilmagan. Kelgusi tadqiqotlarda sinf, o‘qish savodxonligi, topshiriq

murakkabligi va yordam darajasi hisobga olinib, mustaqil bajarishdagi o‘zgarishlar kuzatilishi kerak. Shundagina tavsiyalarning aniq ta’lim sharoitidagi foydasi haqida empirik xulosa chiqarish mumkin.

XULOSA

Boshlang‘ich ta’limda diqqat, xotira, idrok, tafakkur va xayol o‘zaro bog‘liq holda o‘quv vazifalarini bajarishda ishtirok etadi. Ularning vazifalarini farqlash o‘qituvchiga qaysi bosqichda yordam kerakligini aniqlashtirishga imkon beradi. Biroq o‘zlashtirish natijasini bitta psixik jarayon bilan to‘liq izohlash asosli emas.

Nazariy tahlildan kelib chiqib, aniq ko‘rsatma, mazmunli ko‘rgazma, eslab qolish usullarini tushuntirish, yechimni izohlash va ijodiy javoblarga imkon berish tavsiya etiladi. Ushbu usullar individual kuzatuv va yordamdan keyingi mustaqil bajarishni tekshirish bilan uyg‘unlashtirilishi lozim. Tavsiyalarning amaliy samaradorligi esa alohida empirik tadqiqot talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev, E. G‘. (2011). Psixologiya. O‘qituvchi.
2. Nishanova, Z. T., Kamilova, N. G., Abdullayeva, D. U., & Xolnazarova, M. X. (2018). Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.
3. Xaydarov, F. I., & Xalilova, N. I. (2010). Umumiy psixologiya. Fan va texnologiyalar.
4. G’iyosiddinov, M. Q. O. (2026, April). INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND GAMIFICATION: ANALYSIS OF THE IMPACT OF GAMINATING THE LEARNING PROCESS ON STUDENTS’“INTRINSIC MOTIVATION”. In International Conference Platform (No. 4, pp. 132-135).

5. G'iyosiddinov, M. Q. O. (2026, April). THE EFFECTIVENESS OF TEACHING WITH THE HELP OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN INCREASING STUDENTS'MOTIVATION TOWARDS THE LEARNING PROCESS. In International Conference Platform (No. 4, pp. 73-77).